

Η ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Στον όρο «πολεμική οικονομία» είχαμε αναφερθεί μέσα από αυτές τις σελίδες πρώτη φορά τον Απρίλη του 2021, δηλαδή σε μια περίοδο που «δεν είχε πόλεμο» με τη στενή έννοια του όρου. Όπως θυμάστε, τότε δεν είχε ακόμα ξεσπάσει το μέτωπο της Ανατολικής Ουκρανίας και οι ζωές μας ρυθμιζόνταν από έναν πόλεμο λιγάκι διαφορετικό: τα καμώματα του «φονικού ιού» και όλη την ιστορία που στήθηκε γύρω του. Παρόλα αυτά, ήδη από το Μάρτη του 2020 μέσα στην παγωμάρα μας, βλέπαμε στην «κρατική διαχείριση covid-19» ότι κάποια «μέτρα για τη δημόσια υγεία», αλλά πρωτίστως «μέτρα για τη διαχείριση της καπιταλιστικής κρίσης». Βλέπαμε δηλαδή στην καραντίνα μια κρατική πολιτική για τον «περιορισμό της κατανάλωσης». Βλέπαμε στα lockdown μια κρατική πολιτική για την «υποχρεωτική μείωση της καπιταλιστικής παραγωγής». Βλέπαμε στα πιστοποιητικά εμβολιασμού μια κρατική πολιτική για τη «διατίμηση της εργατικής δύναμης». Βλέπαμε στην πολιτική της ποσοτικής χαλάρωσης και της «ανταγωνιστικής νομισματικής υποτίμησης» που εφάρμοζαν οι κεντρικές τράπεζες σε ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο και ΕΕ τις αιτίες των μετέπειτα εμφανισθέντων «πληθωριστικών πιέσεων στην οικονομία». Βλέπαμε, τέλος, στην «ψηφιακή επανάσταση» μια κρατική πολιτική για την «οργανωμένη αναδιάρθρωση του τρόπου ζωής μας». Δίχως να έχουμε καν πλήρη επίγνωση των εξελίξεων, λειτουργήσαμε ενστικτωδώς καχύποπτα: είδαμε πίσω από τα κρατικά ιδεολογικά φούμαρα τους «σιδερένιους νόμους της καπιταλιστικής εξέλιξης». Αρκετά αργότερα, όταν κοιτάξαμε πίσω στην ιστορία του όρου της «πολεμικής οικονομίας» διαπιστώσαμε

ότι όλα τούτα, δηλαδή «ο περιορισμός της κατανάλωσης», η «μείωση της παραγωγής», ο «πληθωρισμός» και η «αλλαγή του τρόπου ζωής» δεν ήταν και καμιά φοβερή καινοτομία των αφεντικών. Αντίθετα, αποτελούσαν συντονισμένες κινήσεις σύμφωνα με τα πολιτικά εγχειρίδια των τεχνοκρατών που έχουν κατατεθεί εδώ και δεκαετίες, ενόσω η καπιταλιστική κρίση εμφανίζεται και ξαναεμφανίζεται.

Η αλήθεια είναι ότι δεν είμαστε εμείς που εισάγαμε αυτόν τον όρο. Εξ όσων γνωρίζουμε πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε από την Λούξεμπουργκ προκειμένου να εξηγηθεί ο γερμανικός μιλιταρισμός και οι υπέρογκες στρατιωτικές δαπάνες του γερμανικού κράτους πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Εσχάτως, όμως, διατυπώθηκε ξανά από το στόμα του ίδιου του Μητστάκκα κατά την διάρκεια εκφώνησης του ιστορικού εκείνου διαγγέλματος τον τρομαχτικό Μάρτη του 2020. Και έκτοτε συνεχίζει να πιπιλίζει τα στόματα διάφορων πολιτικών και οργανικών διανοούμενων του ελληνικού κράτους στις απόπειρές τους να ερμηνεύσουν σε μια ιστορική προοπτική τα διάφορα, δήθεν πρωτοφανή, φαινόμενα της οικονομίας.

Πρέπει να το ξεκαθαρίσουμε προκαταβολικά: μέτρα «πολεμικής οικονομίας» χρησιμοποιούν τα καπιταλιστικά κράτη ακόμα κι αν δεν βρίσκονται τυπικά σε εμπόλεμη κατάσταση. Ο όρος «πολεμική οικονομία» έχει μια πλούσια ιστορία πίσω του. Πάμε να την δούμε επί τροχάδην μέσα από το παράδειγμα του Άγγελου Αγγελόπουλου [1904-1995], ενός οικονομολόγου ακαδημαϊκού και μέλους της γνωστής αστικής οικογένειας βιομηχάνων, ο οποίος μάλιστα διέτελε και Γραμματέας επί των Οικονομικών στην λεγόμενη «Κυβέρνηση του

ΣΗΜΕΙΩΣΗ:

Το κείμενο αυτό αποτελεί επεξεργασμένη και εμπλουτισμένη μορφή της εισήγησης του περιοδικού *Traverso* στην κλειστή εκδήλωση «Αυτονομία εντός τριγώνου: πολεμική οικονομία – ενεργειακή κρίση – κοινωνική επιστράτευση» που διοργανώθηκε σε συνεργασία με την Εργατική Αντιφασιστική Δράση στις 14 Δεκεμβρίου 2022 στην Κοδριγκτώνος 17. Όπως η εκδήλωση της 1ης Ιουνίου 2022

στο προαύλιο της Νομικής, έτσι και αυτή του Δεκεμβρίου αποτελεί τμήμα ενός κοινού σχεδιασμού που έχουμε καταστρώσει με τους συντρόφους/ισσες της *Εργατικής Αντιφασιστικής Δράσης*, ο οποίος αφορά την πολιτική αναγκαιότητα να σχηματίσουμε μια αυτόνομη γνώμη για την συγκυρία που διανύουμε.

Βουνού» καθώς και εκπρόσωπος της ΠΕΕΑ στο Συνέδριο του Λιβάνου το Μάιο του 1944. Ο Αγγελόπουλος, μαζί με τον Ξενοφώντα Ζολώτα [1904-2004] ήταν οι επιστημονικοί υπεύθυνοι έκδοσης ενός περιοδικού με τίτλο «Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημοσίας Οικονομικής» που εκδιδόταν στην Αθήνα μεταξύ 1932 και 1941, δηλαδή κατά την διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας και μέχρι την ήττα της Ελλάδας στον ΒΠΠ. Εκδιδόταν, δηλαδή σε μια περίοδο που είχε πανευρωπαϊκά «πολύ πόλεμο»...

Εκεί ο Αγγελόπουλος επιχειρεί καταρχάς να μας δώσει έναν ορισμό της «πολεμικής οικονομίας»:¹

Η πολεμική οικονομία, ήτις περιλαμβάνει όλες τας προσπάθειάς και όλα τα μέτρα που αποβλέπουν εις την προπαρασκευήν, οργάνωσιν και εφαρμογήν της οικονομικής εξασφάλισως του πολέμου, διαφέρει από την ειρηνικήν οικονομίαν, κυρίως, εκ του σκοπού της. Σκοπός της οικονομίας εν καιρώ ειρήνης είναι η μεγίστη ικανοποίηση των αναγκών, ενώ σκοπός της οικονομίας εν καιρώ πολέμου είναι η μεγίστη ικανότης διά την κάλυψιν κάθε δυνατής πολεμικής ανάγκης.

Μπροστά στον πόλεμο στην ευρύτερη περιοχή που μαινόταν σε περιορισμένο εύρος ήδη από το 1933, ο Αγγελόπουλος ως οργανικός διανοούμενος του ελληνικού κράτους κατέστρωσε ένα εγχειρίδιο με συμβουλές για τα επείγοντα ζητήματα που αντιμετώπιζαν αυτοί για τους οποίους δούλευε. Μην φανταστείτε ότι σκέφτηκε τίποτα που ακούγεται πρωτοφανές σήμερα. Διάφορες κρατικές μεθοδεύσεις που εμφανίζονται σήμερα ως μέτρα για την «αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης» είναι ξεπατικωμένα από την ιστορική πείρα των αφεντικών η οποία, σε αντίθεση με την δική μας, είναι οργανωμένη και πετυχημένη. Έλεγε, λοιπόν, ο Αγγελόπουλος ότι η οικονομική και κοινωνική πολιτική του ελληνικού κράτους, λίγο πριν την είσοδό του στο μεγάλο σφαγείο, έπρεπε να κινηθεί γύρω από πέντε βασικούς άξονες. Ποιοι ήταν αυτοί:

A. Ο περιορισμός της κατανάλωσης μέσω της «ύψωσης των τιμών», δηλαδή του πληθωρισμού όπως θα λέγαμε σήμερα. Οι υψηλές τιμές στα προϊόντα συνεπάγονται δύο πολύ βασικά πράγματα για την λειτουργία της οικονομίας. Πρώτον, συνιστούν μια *οικονομική πολιτική για τον περιορισμό της κατανάλωσης*. Δεύτερον, επιφέρουν αυτόματα *αύξηση στα κρατικά έσοδα* μέσω του γνωστού μας ΦΠΑ. Ορίστε, λοιπόν, πως εμφανίζεται μπροστά μας ο πληθωρισμός όχι ως «το κακό που μας βρήκε» αλλά ως εργαλείο οικονομικής πολιτικής ενός καπιταλιστικού κράτους.

B. Η «ορθολογιστική οργάνωση της καταναλώσεως», δηλαδή το *food pass*, το *fuel pass*, το *energy pass*, το *ηλεκτρονικό εμπόριο* και η *καραντίνα*, για να χρησιμοποιήσουμε τη σημερινή γλώσσα των αφεντικών.

Η ορθολογιστική οργάνωση της καταναλώσεως, από θεωρητικής τουλάχιστον απόψεως, παρουσιάζει περισσότερα ικανοποιητικά αποτελέσματα εις την προσπάθειαν κατευθύνσεως της καταναλώσεως και περιορισμού ταύτης συμφώνως προς τας ανάγκας της πολεμικής οικονομίας. Το σύστημα τούτου εφαρμόζεται σήμερα εν Γερμανία όπου ισχύουν ποσοτικοί περιορισμοί καταναλώσεως. Διά του αναγκαστικού τούτου περιορισμού της καταναλώσεως αφενός μεν αποφεύγονται αι συνέπειαι της ανισορροπίας μεταξύ ζήτησεως και προσφοράς, αφετέρου δε παραμένει εις χείρας των ιδιωτών μεγαλύτερον τμήμα εισοδήματος αδιάθετον, το οποίον εριέρχεται εις το Κράτος υπό τύπον δανείου.

Ορίστε, λοιπόν, πως ξεπροβάλλει η «επιδοματική πολιτική» όχι ως «μέτρο στήριξης του εισοδήματος» αλλά ως κρατική πολιτική ελέγχου της κατανάλωσης. Παρακάτω:

Γ. Η «δικαιότερη κατανομή μεταξύ του πληθυσμού των βαρών της ιδιωτικής οικονομίας», δηλαδή η «φορολόγηση των υπερκερδών» και η «επιδοματική πολιτική», για να το πούμε με όρους 2022.

Τα αυξημένα κόστη στην ενέργεια και τα είδη κατανάλωσης εξασφαλίζουν στο κράτος, όπως είπαμε, αυξημένα κρατικά έσοδα. Τα κρατικά αυτά έσοδα χρησιμοποιούνται προς δύο κατευθύνσεις. Πρώτον, ως νομισματικό απόθεμα για την στήριξη της ενεργειακής αναδιάρθρωσης, δηλαδή ως ρευστό χρήμα για την

χρηματοδότηση του περίφημου Ταμείου Ενεργειακής Μετάβασης από τον άνθρακα σε πιο «πράσινες» πηγές ενέργειας. Δεύτερον, χρησιμοποιούνται ως η απαραίτητη εκείνη δημοσιονομική ασφάλεια για την χορήγηση των έκτακτων επιδομάτων που βλέπουμε να κατέχουν κεντρική θέση στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής από τον Μάρτη του 2020 και εδώθε. Παρακάτω:

Δ. Η «αναστολή των επενδύσεων των μη πολεμικών οικονομιών», δηλαδή η στήριξη των στρατηγικών καπιταλιστικών κλάδων όπως λέγεται σήμερα.

Μέτρον πολεμικής οικονομίας συνιστά η αναστολή των επενδύσεων των μη πολεμικών οικονομιών και η χρησιμοποίησις διά πολεμικούς σκοπούς των εντεύθεν εξοικονομημένων κεφαλαίων και εργατικών χειρών.

Κατά την διάρκεια των lockdown είδαμε με τον πιο σαφή τρόπο πώς διάφοροι κλάδοι της οικονομίας, όπως π.χ. το λιαν εμπόριο, αφέθηκαν να υποστούν τις συνέπειες της καπιταλιστικής κρίσης, ενώ ταυτόχρονα κάποιιοι άλλοι, όπως π.χ. η βιομηχανία τροφίμων, οι μεταφορές και το ηλεκτρονικό εμπόριο ενισχύθηκαν ως *απαραίτητοι* και *νευραλγικοί* τομείς της οικονομίας. Πηγαίνοντας λίγο πίσω, κατά την διάρκεια της λεγόμενης χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2009, ένας άλλος *στρατηγικός καπιταλιστικός κλάδος* ήταν το τραπεζικό σύστημα. Το πέρασμα της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2009 άφησε πίσω του ένα πλήρως αναδιάρθρωμένο τραπεζικό σύστημα, το οποίο περιήλθε σε ένα καθεστώς *υψηλής κρατικής εποπτείας*, μέσω της κρατικοποίησης των τραπεζικών χρεών. Αρκεί να θυμηθούμε ότι, ενώ πριν το 2009 στην τραπεζικό κλάδο δραστηριοποιούνταν μερικές δεκάδες τραπεζικά ιδρύματα, σήμερα το τραπεζικό κεφάλαιο έχει συγκεντρωθεί σε τέσσερις στρατηγικούς παίχτες, τις λεγόμενες «συστημικές τράπεζες» (Alpha Bank, Eurobank, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος και Τράπεζα Πειραιώς), οι οποίες λειτουργούν υπό στενή κρατική διαχείριση όπως φανερώνουν π.χ. τα προγράμματα ΗΡΑΚΛΗΣ I και II, τα οποία συνιστούσαν ένα μέσω εξυγίανσης και αναδιάρθρωσης του τραπεζικού κλάδου με την εγγύηση του Ελληνικού Δημοσίου².

Σήμερα, βρισκόμενοι/ες εν μέσω μιας παρόμοιας διαδικασίας κρατικής παρέμβασης και εποπτείας στον ενεργειακό κλάδο, δεν πρέπει να θεωρούμε απίθανη μια ευρεία αναδιάρθρωση του τελευταίου στο ίδιο μοτίβο με εκείνο που άφησε πίσω της η λεγόμενη «κρίση χρέους» της περιόδου 2009-2014: δηλαδή συγκεντροποίηση και κρατική εποπτεία. Παρακάτω:

Ε. Η «χρησιμοποίηση των υπαρχόντων αποθεμάτων της ιδιωτικής οικονομίας», δηλαδή η *καταγραφή των ειδών πρώτης ανάγκης* που είναι στοκαρισμένα από τους καπιταλιστές στις αποθήκες τους, όπως π.χ. τα αποθέματα ενέργειας, τα αποθέματα τροφίμων κ.λπ. που βλέπουμε σήμερα.

Χρησιμοποίησης των υπαρχόντων αποθεμάτων της ιδιωτικής οικονομίας. Τα αποθέματα ταύτα χρησιμοποιούνται κατά την πολεμικήν περίοδον εκ παραλλήλου προς τα αποθέματα πολεμικών πρώτων υλών και ειδών διατροφής των δημιουργηθέντων από της εποχής της ειρήνης διά των κρατικών μέτρων οικονομικής προπαρασκευής του πολέμου.

Το πρώτο πράγμα που διέταξε η κυβέρνηση αμέσως μετά την εισβολή του ρωσικού στρατού στην Ανατολική Ουκρανία στις 24 Φλεβάρη 2022 ήταν η εντός δύο ημερών απογραφή των αποθεμάτων ενέργειας και τροφίμων από τους εγχώριους παραγωγούς και εμπόρους των συγκεκριμένων εμπορευμάτων³. Η διαδικασία αυτή είναι έκτοτε διαρκής και εμπλουτίζεται με επιπλέον απογραφές, όπως π.χ. αυτές των λιπασμάτων, ζωοτροφών, καυσόξυλων κ.ο.κ.⁴

Βλέπουμε, λοιπόν, πόσο κοινά με σήμερα ήταν τα μέτρα που πήρε το ελληνικό κράτος για να μπει οργανωμένα στο σφαγείο του ΒΠΠ. Όπως ξέρουμε, όμως, έναν πόλεμο δεν μπορούν να τον διεξάγουν μόνο τους τα κράτη και οι στρατοί. Χρειάζονται την *πειθαρχία* και την *κοινωνική επιστράτευση* στα μετόπισθεν. Χρειάζονται την *κοινωνία συστρατευμένη* στον πολεμικό σκοπό, να «πολεμάει χωρίς όπλα». Μπορείτε να φανταστείτε με ποιον τρόπο η κοινωνία πολεμάει χωρίς όπλα σε έναν πόλεμο: βάζοντας όλα τα χρήματα στις τράπεζες «για τις ανάγκες της πολεμικής οικονομίας» και αλλάζοντας την καταναλωτική

της συμπεριφορά για χάριν του «εθνικού συμφέροντος. Ή, για να το πούμε με τα λόγια του Αγγελόπουλου, κάνοντας «αναγκαστική αποταμίευση», δηλαδή όλο το χρήμα στις τράπεζες:

Ο Keynes υπεστήριξε τελευταίως ότι ο περιορισμός της καταναλώσεως δύναται να πραγματοποιηθεί διά της αναγκαστικής αποταμιεύσεως. Διά της υποχρεωτικής καταβολής τμήματος των εκ μισθωτών υπηρεσιών εισοδημάτων εις το Ταχυδρομικόν Ταμειστήριον και εκείθεν διά του δανεισμού εις το Κράτος.

Το να «εξαφανιστούν» ή να «μειωθούν δραστηρικά» τα μετρητά από την αγορά και να εμφανίζονται ως «ψηφιακά νούμερα» στους τραπεζικούς λογαριασμούς δεν ήταν ούτε εύκολη υπόθεση, ούτε εμφανίστηκε για πρώτη φορά σήμερα. Από το 2017 (και για πολλούς μισθωτούς από νωρίτερα) οι μισθοί μας μπαίνουν υποχρεωτικά σε τραπεζικούς λογαριασμούς. Ο περιορισμός της χρήσης μετρητών και ΑΤΜ είναι επίσης μια κρατική πολιτική με βάθος χρόνου, η οποία επιτάχθηκε δραματικά μέσα στις καραντίνες. Οι ψηφιακές συναλλαγές με το Δημόσιο επίσης μετρούν αρκετά χρόνια, όπως επίσης η γιγάντωση της Οικονομίας Πλατφόρμας (gig economy) είχε τους ίδιους στρατηγικούς στόχους: την συγκέντρωση του χρήματος στις τράπεζες, όπως έδειξαν άλλωστε και τα αυξημένα ποσοστά αποταμίευσης που εμφανίστηκαν διεθνώς την περίοδο covid-19⁵.

Η ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΚΡΙΣΗ

Έχουμε την «τύχη» να ζούμε σε έναν κόσμο που καπιταλιστικές κρίσεις δεν εμφανίζονται για πρώτη φορά. Οπότε το κοίταγμα στην ιστορία της «ενεργειακής κρίσης» και των λοιπών «έκτακτων μέτρων» που παίρνει το ελληνικό κράτος για την αντιμετώπισή της μπορεί να φανεί διδακτικό σχετικά με το τι μας συμβαίνει σήμερα. Η προηγούμενη φορά, λοιπόν, που είχαμε «ενεργειακή κρίση» ήταν την δεκαετία του 1970, όταν τα πετρελαιοπαραγωγά κράτη της Μέσης Ανατολής συμφώνησαν να κηρύξουν εμπάργκο στις εξαγωγές πετρελαίου προς τις ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο, τον Καναδά, την Ιαπωνία και την Ολλανδία. Το εμπάργκο εκείνο ήρθε ως αντίποινα στην απόφαση των ΗΠΑ και των συμμάχων τους να υποστηρίξουν και να εξοπλίσουν το Ισραήλ κατά της Αιγύπτου, της Συρίας και άλλων αραβικών κρατών μετά τον πόλεμο του Γιου Κιπούρ τον Οκτώβριο του 1973, κατά την διάρκεια της μακροετούς αραβοϊσραηλινής σύγκρουσης. Εκείνη η ενεργειακή κρίση του 1973, γνωστή και ως «πετρελαϊκή», είχε ως συνέπεια κάτι εξαιρετικά σημαντικό για τον παγκόσμιο καπιταλισμό, που μοιάζει τρομακτικά με σήμερα. Είχε ως συνέπεια μια μακρά περίοδο πληθωρισμού για τα δυτικά κράτη, δηλαδή την κατακόρυφη άνοδο των τιμών σε όλα τα είδη κατανάλωσης. Είχε, επίσης, ως συνέπεια την εκτόξευση στις τιμές λιανικής του ρεύματος και του πετρελαίου. Κι όλα αυτά μαζί συνέτειναν σε μια δομική αλλαγή στα κουμάντα του τότε παγκόσμιου εμπορίου. Τότε το έλεγαν «εγκατάλειψη της συμφωνίας του Μπρέτον Γουντς». Σήμερα το λένε «κρίση στις εφοδιαστικές αλυσίδες».

Συνεπώς η παρούσα φάση της «ενεργειακής κρίσης», παρότι μπορεί να έχει την δική της ιδιαιτερότητα σε σχέση με τις αιτίες και τις συνέπειές της, δεν παύει να εντάσσεται μέσα σε μια μακρά ιστορία διεθνών εμπορικών και γεωπολιτικών ανταγωνισμών σχετικά με το ζήτημα του παγκόσμιου εφοδιασμού σε ενεργειακά αποθέματα. Δεν παύει ακόμα να σχετίζεται άμεσα με τις συμφωνίες που διέπουν το παγκόσμιο εμπόριο μεταξύ κρατών. Δεν παύει, όμως, ταυτόχρονα, να είναι κι ένα φτιασίδι, ένα περτυλίγμα για να μας παρουσιάζεται η καπιταλιστική κρίση με άλλα ονόματα. Γιατί, όπως μας λέει ο Caffentzis, η πετρελαϊκή κρίση του 1973 αποτελούσε ταυτόχρονα και μια προσπάθεια των αφεντικών να καταστείλουν το παγκόσμιο εξεγερτικό κύμα εργατικής αρνητικότητας που συγκλόνιζε τις δυτικές μητροπόλεις τα ταραχώδη χρόνια που ακολούθησαν το 1968⁶. Πως το πέτυχαν αυτό; Ενδεικτικά μόνο να αναφέρουμε ότι η λεγόμενη «μονεταριστική πολιτική», το κύμα της νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης της οικονομίας που σάρωσε τις δυτικές κοινωνίες και η μεγάλη αναδιάρθρωση του βιομηχανικού τρόπου παραγωγής (Τογιοτισμός) ήρθε ως απάντηση στα δομικά προβλήματα που τότε, όπως και σήμερα, αντιμετώπιζαν τα αφεντικά⁷.

Κάποια στιγμή φτάσαμε στο 1975, όπου το ελληνικό κράτος ήρθε για τα καλά αντιμέτωπο με την «ενεργειακή κρίση», ενόσω η ελληνική κοινωνία κλυδωνιζόταν από τον «άνεμο της Μεταπολίτευσης». Ο έτερος της παρέας του παραπάνω μεσοπολεμικού περιοδικού ήταν, όπως είπαμε, ο Ξενοφών Ζολώτας. Αυτός ο τύπος, λοιπόν, έδωσε μια διάλεξη το 1975 στην Ακαδημία Αθηνών με θέμα «Το ενεργειακό πρόβλημα της Ελλάδος». Μπροστά στο ζήτημα της εποχής εκείνης, το οποίο όπως είπαμε χαρακτηριζόταν από τα ίδια στοιχεία που διατρέχουν και την σημερινή «ενεργειακή κρίση», ο Ζολώτας ως οργανικός διανοούμενος του ελληνικού κράτους μίλησε καθαρά και ξάστερα, κάτι που συχνά εμείς δεν καταφέρνουμε να κάνουμε. Διατύπωσε κάποιες προτάσεις για τα μέτρα που έπρεπε να λάβει το ελληνικό κράτος μπροστά στο «ενεργειακό πρόβλημα» που αντιμετώπιζε. Τα προτεινόμενα αυτά μέτρα δεν αφορούσαν αυτή τη φορά μόνο την οικονομία, αλλά υπεισέρχονταν με έναν καινοφανή τρόπο και στις συμπεριφορές του πληθυσμού σε επίπεδο καθημερινότητας. Συγκεκριμένα⁸:

Σημαντική συμβολήν εις την αντιμετώπισιν του ενεργειακού προβλήματος δύναται να εξασφαλίση η προώθησις των προσπαθειών εξοικονομήσεως ενεργείας γενικώς και περιορισμού της σπατάλης. Σχετικώς, τα ληφθέντα ή μελετώμενα εις άλλας χώρας μέτρα, προσαρμοζόμενα εις τας ελληνικάς συνθήκας, αποτελούν ήδη μια σημαντική εμπειρίαν που πρέπει να αξιοποιηθή. Συγκεκριμένως, χαμηλότερα ανώτατα όρια θερμοκρασίας εις τας οικίας, τα καταστήματα και τας δημοσίας υπηρεσίας, τήρησις του θεσπισθέντος ορίου ταχύτητος κυκλοφορίας των αυτοκινήτων, κατάλληλος ρύθμισις του ωραρίου εργασίας αποτελούν μέτρα τα οποία θα ήτο δυνατόν πιθανώς να εφαρμοστούν εις την χώραν μας.

Ορίστε, λοιπόν, που το ελληνικό κράτος έχει μια συσσωρευμένη πείρα δεκαετιών στην αντιμετώπιση καταστάσεων σαν τη σημερινή. Και ορίστε πως αποκαλύπτεται μπροστά μας το γεγονός ότι οι αριστερές απόψεις του συρμού περί «ακρίβειας Μητσότακη» ή «ο Πούτιν ευθύνεται για την άνοδο των τιμών» καταρρέουν ως χάρτινος πύργος.

Η παρούσα φάση της λεγόμενης «ενεργειακής κρίσης» δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια καλοφτιασισμένη απόπειρα των αφεντικών να μεταθέσουν το οργανωμένο ξέσπασμα της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης πάνω στις πλάτες μας. Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που το έκαναν το 2009, όταν μας παρουσίασαν την «κρίση δημοσίου χρέους» ως την έκτακτη εκείνη συνθήκη για χάρη της οποίας έπρεπε να γίνουν «θυσίες», όπως η βίαιη μείωση των μισθών και η μόνιμη καθήλωση του επιπέδου της καθημερινής ζωής μας σε χαμηλά επίπεδα. Όπως ακριβώς έκαναν και το 2020, όταν μας παρουσίασαν την «κρίση του κορωνοϊού» ως την έκτακτη εκείνη ανάγκη που απαιτούσε να «μεινουμε σπίτι», κλεισμένοι σε τέσσερις τοίχους, με μια οθόνη τυλιγμένη με ταινία γύρω από το κεφάλι μας, καθώς βλέπαμε το μισθό μας να αντικαθίσταται από επιδόματα και τη καθημερινή ζωή μας να γίνεται πεδίο εφαρμογής θλιβερών ασκήσεων βιοπολιτικής εκπειθάρχησης.

Να λοιπόν που εμφανίζεται μπροστά μας μια γενεαλογία του δόγματος της ατομικής ευθύνης ήδη από το 1975. Η συσχέτιση μεταξύ «καθημερινού τρόπου ζωής» και «διεθνών εξελίξεων», η οποία είδαμε να αποκτά κεντρικό ρόλο κατά την διάρκεια τόσο της «υγειονομικής» όσο και της «ενεργειακής» κρίσης, έχει πίσω της μια μακρά ιστορία. Μια ιστορία κρατικών πολιτικών διαχείρισης που δεν είναι τίποτα άλλο παρά πολιτικές ρυθμίσεις με κρατική πρωτοβουλία για την αντιμετώπιση των επεισοδίων της καπιταλιστικής κρίσης. Κι αν ο κόσμος του Αγγελόπουλου το 1939 μας ακούγεται κάπως μακρινός, κι αν ο κόσμος του Ζολώτα το 1975 μας ακούγεται κάπως άγνωστος, ο κόσμος του Ανδρέα Παπανδρέου το 1982 σίγουρα μας είναι περισσότερο οικείος.

Η «διακυβέρνηση μέσω κρίσεων» που έχουμε πει κι έχουμε ξαναπεί έχει την δική της ιστορία σ' αυτόν τον τόπο. Προτού το ελληνικό κράτος ξεκινήσει να μας κυβερνάει με διαγγέλματα και Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου, τα τελευταία δεν ήταν παρά μόνο ένα κατ' εξαίρεση μέτρο άσκησης κοινωνικής πολιτικής. Μια από τις πρώτες φορές που εφαρμόστηκε αυτή η μορφή διακυβέρνησης ήταν το 1982, όταν ο «λαός βρισκόταν στην εξουσία» ήδη για κανά

εξάμνη. Οι συνέπειες της «ενεργειακής κρίσης» του 1973 κάθε άλλο παρά είχαν εξαφανιστεί. Ο «πληθωρισμός» συνέχιζε να βαράει κόκκινο, η «ακρίβεια» ήταν μόνιμο πρόβλημα της καθημερινής ζωής και η κρατική παρέμβαση στο ζήτημα των μισθών είχε πάρει τη μορφή της λεγόμενης ΑΤΑ (Αυτόματη Τιμαριθμική Αναπροσαρμογή) ήδη από τις αρχές του 1982, με τους πρώτους νόμους που θέσπισε η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ.

Μόνο που τότε εμφανίστηκε ένας ακόμα μπελάς: η *περιβαλλοντική κρίση*, η οποία είχε φτιασιδωθεί κατάλληλα και είχε πάρει τη μορφή του *νέφους στην Αθήνα*. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος «νέφος», λοιπόν, το ελληνικό κράτος σκέφτηκε να καταφύγει στο οπλοστάσιο της έκτακτης ανάγκης με την έκδοση μιας ΠΝΠ που ρύθμιζε μια σειρά από καθημερινές συμπεριφορές για να αντιμετωπιστούν δήθεν τα «έκτακτα επεισόδια ρύπανσης του περιβάλλοντος». Πάμε να δούμε εν τάχει εκείνες τις ρυθμίσεις:

Μέτρα για τη βιομηχανία:

- Μείωση της κατανάλωσης καυσίμων των βιομηχανιών και αντίστοιχη μείωση της παραγωγής τους.
- Απαγόρευση λειτουργίας ή περιοδική διακοπή λειτουργίας ορισμένων βιομηχανιών.

Μέτρα για τα αυτοκίνητα

- Επιβολή της εκ περιτροπής κυκλοφορίας ΙΧ αυτοκινήτων.
- Επέκταση του περιορισμού κυκλοφορίας αυτοκινήτων.
- Απαγόρευση κυκλοφορίας αυτοκινήτων σε ορισμένη ζώνη.

Μέτρα για τη θέρμανση κτιρίων

- Απαγόρευση ή επιβολή περιορισμών στην κεντρική θέρμανση δημοσίων ή ιδιωτικών κτιρίων και χώρων.

Λοιποί περιορισμοί

- Απαγόρευση κάθε είδους ανοιχτής φωτιάς.
- Μείωση ή κλιμάκωση ωραρίου εργασίας.
- Περιορισμός ή διακοπή λειτουργίας δημοσίων Υπηρεσιών, σχολείων, Οργανισμών και Τραπεζών.

Κάλλιστα θα μπορούσε αυτή η ΠΝΠ του 1982 να έχει δημοσιευτεί αυτούσια σήμερα, σαράντα χρόνια μετά. Αντιμετωπίζει το ίδιο ακριβώς πρόβλημα (ενεργειακή κρίση & κλιματική αλλαγή) με την λήψη πανομοιότυπων μέτρων οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής. Στρέφεται δηλαδή γύρω από τους ίδιους άξονες που στρέφεται σήμερα η πολιτική της «κυβέρνησης Μητσοτάκη»: περιορισμός της παραγωγής και της κατανάλωσης εμπορευμάτων και δραστική αλλαγή του καθημερινού τρόπου ζωής, απλά φορώντας ένα αλλιώςτικό προσωπείο.

Από τις 5 Δεκεμβρίου 2022 το ελληνικό κράτος, σε συμμόρφωση με μια ευρωπαϊκή οδηγία προς κάθε κράτος-μέλος για «υποχρεωτική μείωση κατά 5% της εθνικής κατανάλωσης ενέργειας» έχει προβεί σε ένα σχέδιο που για αρχή αφορά τους βιομηχανικούς καταναλωτές ενέργειας, οι οποίοι συμμετέχουν με ποσοστό 23% στη συνολική κατανάλωση ενέργειας της χώρας (στοιχεία από Έκθεση Υπουργείου Ανάπτυξης, 2002). Επιδιδώντας με κρατικό χρήμα τους ντόπιους καπιταλιστές που δεν ανήκουν στους λεγόμενους «στρατηγικούς καπιταλιστικούς κλάδους» (π.χ. κλωστοϋφαντουργία), το ελληνικό κράτος τους αναγκάζει να μειώσουν την καπιταλιστική παραγωγή τους κατά 5%! Ενώ εκ πρώτης αυτό μπορεί να μας φαίνεται οξύμωρο, πρέπει να σκεφτούμε τι έκανε το ελληνικό κράτος μες στην καραντίνα, όπου με εξαίρεση τις «επιχειρήσεις ειδών πρώτης ανάγκης» και τις μεταφορές, η καπιταλιστική παραγωγή είτε διακόπηκε ακαριαία και με κρατική απόφαση για μερικούς μήνες είτε μπήκε σε ένα καθεστώς κρατικά ελεγχόμενης λειτουργίας με όχημα «υγειονομικά κριτήρια». Θυμάστε ότι για τα έτη 2020-2021, οποιαδήποτε επιχείρηση είχε «πάνω από ένα ποσοστό εργαζομένων που είχαν

κολλήσει κορωνοϊό» έπρεπε να αναστείλει προσωρινά την λειτουργία της· με κρατική στήριξη ασφαλώς, τόσο των αφεντικών που έβλεπαν τη χασούρα τους στα απούλητα εμπορεύματά τους, όσο και των εργατών/τριών που αντί για μισθό έμαθαν να ζουν με επιδόματα.

Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει έκτοτε και στο επίπεδο της ιδιωτικής κατανάλωσης, πάλι με κρατική οργάνωση και εποπτεία. Οι μισθοί μας διοχετεύονται μεθοδευμένα και ορθολογικά σε συγκεκριμένους καπιταλιστικούς κλάδους. Το *fuel pass* τούς διοχετεύει στους πρατηριούχους υγρών καυσίμων, το *food pass* τούς διοχετεύει στους καπιταλιστές του λιανεμπορίου τροφίμων, το *energy pass* τούς διοχετεύει στους καπιταλιστές της ενέργειας και το «πλαστικό χρήμα» τους διοχετεύει στους καπιταλιστές του ηλεκτρονικού εμπορίου. Αυτοί είναι οι στυλόβατες της πολεμικής οικονομίας της εποχής μας.

Από την άλλη, η ιδιωτική κατανάλωση ενέργειας των νοικοκυριών ξέρουμε ότι συμμετέχει με ποσοστό 24% στη συνολική κατανάλωση ενέργειας στη χώρα¹⁰, όπως ακριβώς και η βιομηχανία. Εξαίρεση αποτελούν οι μεταφορές, το εμπόριο και οι υπηρεσίες, οι οποίες καταναλώνουν το ήμισυ του εθνικού αποθέματος ενέργειας. Υπ' αυτή την έννοια, τα μέτρα «υποχρεωτικής μείωσης της κατανάλωσης στα νοικοκυριά» πρωτίστως θα έχουν πειθαρχικό και δευτερευόντως οικονομικό αντίκτυπο στην ελληνική οικονομία. Αν συνδυαστούν, όμως, με ένα «ενεργειακό lockdown σε υπηρεσίες και λιανεμπόριο» σίγουρα μπορεί να παρουσιαστούν ως έκτακτη ανάγκη για δραστικό περιορισμό της ενεργειακής κατανάλωσης. Ο καιρός θα δείξει...

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΗ

Αυτό είναι, λοιπόν, το τρίγωνο της εποχής μας στο κέντρο του οποίου βρισκόμαστε. Από τη μία η «ενεργειακή κρίση» κι από την άλλη η «πολεμική οικονομία» και η «κοινωνική επιστράτευση». Είδαμε μέχρι στιγμής διάφορα πράγματα από τα οποία αξίζει να βγάλουμε μερικά συμπεράσματα.

Α. Όπως η «χρηματοπιστωτική», όπως η «υγειονομική» έτσι και η «ενεργειακή» κρίση δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα φτιασίδι των αφεντικών και του κράτους να μας εμφανίζουν την καπιταλιστική κρίση ως κάτι που είναι κάθε φορά διαφορετικό. Μέσω μιας κρυπτικής γλώσσας που κατασκευάζεται πάντα με την κρίσιμη αρωγή της Επιστήμης, αυτής της πιστής υπηρέτριας του κεφαλαίου, βαφτίζουν τα δομικά τους προβλήματα με ένα σωρό ευφάνταστες έννοιες που σκοπό έχουν να μετακυλίσουν στις πλάτες της εργατικής τάξης τα προβλήματα και τις χασούρες από τις μπίζνες τους.

Β. Η «πολεμική οικονομία» είναι η μορφή που παίρνει ο καπιταλιστικός κόσμος όταν το κράτος αναλαμβάνει τον ρυθμιστικό έλεγχο της παραγωγής και της κατανάλωσης. Το κάνει παρεμβαίνοντας αποφασιστικά στη διαχείριση των πόρων, δηλαδή αφενός στην καπιταλιστική παραγωγή, η οποία ρυθμίζεται κεντρικά σύμφωνα με τις στρατηγικές ανάγκες της εθνικής οικονομίας, και αφετέρου στην κατανάλωση, η οποία οργανώνεται μεθοδικά με σκοπό τα λεφτά μας να πηγαίνουν εκεί που το εθνικό συμφέρον έχει ανάγκη να πάνε.

Γ. Οι καταναλωτικές συμπεριφορές μπαίνουν στο στόχαστρο κρατικών πολιτικών με σκοπό να ρυθμιστούν ορθολογικά, ώστε να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες στρατηγικών καπιταλιστικών κλάδων. Η κατανάλωση, όμως, δεν συνιστά μονάχα οικονομική συμπεριφορά για τον πληθυσμό. Είναι ταυτόχρονα και κοινωνική συμπεριφορά, είναι ένας τρόπος να ζούμε ξοδεύοντας τα λεφτά που βγάζουμε στη δουλειά μας. Η απαγόρευση της λειτουργίας της εστίασης, των σινεμά κ.λπ. που συνέβη μες στην καραντίνα, πέρα από την σαφή οικονομική λειτουργία της σε επίπεδο «μείωσης της κατανάλωσης», είχε έναν σαφή αντίκτυπο στον τρόπο που ζούμε. Γι' αυτό ήρθε παρέα με το «μένουμε σπίτι» και τη γενικευμένη ψηφιακή μεσολάβηση της ζωής μας.

Δ. Η εκτεταμένη καταγραφή των εθνικών πόρων (π.χ. αποθέματα ενέργειας και τροφίμων, οικιστικά αποθέματα και απογραφή πληθυσμού, ψηφιακό φακέλωμα

καταναλωτικής συμπεριφοράς και συνδιαλλαγών με το Δημόσιο κ.ο.κ.) συνιστά ένα από τα αναγκαία μέτρα που κάθε κράτος οφείλει να πάρει, καθώς ο κόσμος εγκαταλείπει τις παλιές διευθετήσεις του και εισέρχεται σε ένα περιβάλλον γενικευμένου πολέμου.

Ε. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον αναδύεται μια νέα πολιτική μορφή του κράτους η οποία είναι ταυτόχρονα *ρυθμιστική* και *προνοιακή*. Ενώ μπορεί να περιορίζει κεντρικά ή ακόμα και να καταργεί κάποιες θέσεις εργασίας σε συγκεκριμένους κλάδους, ταυτόχρονα μεριμνά να αναδιανέμει το νομισματικό πλεόνασμα που έχει εξασφαλίσει από την αυξημένη φορολόγηση μέσω της άσκησης εκτεταμένης επιδοματικής πολιτικής. Η νέα πολιτική μορφή του κράτους είναι *συγκεντρωτική*, *μιλιταριστική* και *νεοκεϋνσιανή*. Εγκαταλείπει τις μεταψυχροπολεμικές βεβαιότητες περί «εμπορίου που αντικαθιστά τον πόλεμο», τοποθετεί τον εαυτό της στο κέντρο της ελεύθερης αγοράς σε ρήξη με την παράδοση του νεοφιλελευθερισμού και της παγκοσμιοποίησης, έρχεται ανανεωμένη ως τυπικός, πλέον, ρυθμιστής του κόμματος των αφεντικών, μέσω της άσκησης όχι απλά παρεμβατικής αλλά κανονιστικής καπιταλιστικής πολιτικής.

ΣΤ. Η εφαρμογή βιοπολιτικών μέτρων πειθάρχησης δεν εμφανίστηκε ασφαλώς το 2020. Αντίθετα έχει την δική της ιστορία, η οποία είναι συνυφασμένη με την ιστορία των καπιταλιστικών κρίσεων. Η ρύθμιση, η ορθολογικοποίηση και ο έλεγχος των καταναλωτικών –και εν γένει των κοινωνικών– συμπεριφορών έχουν διπλό ρόλο στα κρατικά σχέδια για την αντιμετώπιση της κρίσης. Αφενός συνιστούν το πιο γόνιμο έδαφος για την εφαρμογή μιας πολιτικής διοχέτευσης των μισθών μας στους κλάδους του εμπόλεμου κεφαλαίου. Αφετέρου αποτελούν ένα κατεξοχήν πεδίο πειθάρχησης στις κρατικές εντολές, το οποίο συνιστά την εκ των ων ουκ άνευ προϋπόθεση για κάθε κράτος που θέλει να μπει σε πόλεμο. Η εξασφάλιση της συναίνεσης –ή αλλιώς αναγκαστικά της σιωπής– στα μετόπισθεν του κοινωνικού σχηματισμού είναι η αναγκαία προϋπόθεση για να πολεμήσει ο στρατός και, παράλληλα, να δουλεύει η οικονομία.

ΚΑΙ ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΜΕΙΣ

Είναι εύλογο να νιώθουμε αδύναμοι μπροστά στις διεθνείς εξελίξεις και αμέτοχοι μπροστά στα φαινόμενα της παγκόσμιας οικονομίας. Παρόλα αυτά δεν έχουμε πάψει ούτε στιγμή να είμαστε η πρώτη ύλη που βάζει αυτόν τον κόσμο σε κίνηση.

Καταρχάς **η εργασία μας**. Η δυνατότητα που έχουμε να δουλεύουμε και, κυρίως, η δυνατότητα που έχουμε να αρνηθούμε τη δουλειά που μας διατάζουν να κάνουμε είναι η αφετηρία μας.

Παρακάτω οι αυτόνομες **γνώμες** μας. Η δυνατότητα που έχουμε να σκεφτόμαστε

συλλογικά και μεθοδικά δίχως τις επιστημονικές εξηγήσεις των ειδικών και τις ιδεολογικές μεσολαβήσεις των αριστερών είναι το επόμενο βήμα μας. Αυτός ο κόσμος χρειάζεται μια εξήγηση που να ξεκινάει και να τελειώνει στην καχύποπτη γωνιά στην οποία στεκόμαστε και αντικρύζουμε τα πράγματα: στην υποκειμενικότητα του σύγχρονου προλεταριάτου.

Και τέλος η **οργάνωση**. Η δυνατότητα που έχουμε όταν τελειώνουμε από τη δουλειά να βρεθούμε με συντρόφους και συντρόφισσες και να εργαστούμε. Όχι για το αφεντικό αλλά για την τάξη μας. Να διαβάσουμε εφημερίδες, να γράψουμε και να μοιράσουμε προκηρύξεις, να κολλήσουμε αφίσες, να ανοίξουμε χώρους στην πόλη, να διαδηλώσουμε στις γειτονιές, να συνομητώσουμε ενάντια στην τάξη των αφεντικών και του κράτους τους. Να δημιουργήσουμε τις δικές μας κρίσεις στα μετόπισθεν του εμπόλεμου ελληνικού κράτους.

1. Όλα τα αποσπάσματα προέρχονται από το Άγγελος Αγγελόπουλος, *Προβλήματα χρηματοδοτήσεως του πολέμου*, περ. «Επιθεώρησης κοινωνικής και δημοσίας οικονομικής», τόμος 8, 1939, σ. 31-71.

2. Για περισσότερα σχετικά με την αναδιάρθρωση του τραπεζικού κλάδου σε σχέση με το ζήτημα της στέγασσης και της κτηματαγοράς βλ. «*Νέα*» *σεγαστική πολιτική: επιδόματα, δάνεια και μικροϊδιοκτησία* (περ. Traverso #11, Οκτώβρης 2022) και *Στέγη, Κτηματαγορά & Χρηματοπιστωτισμός* (περ. Traverso #8, Γενάρης 2022).

3. Η υποχρέωση αυτή θεσπίστηκε με τον Ν. 4916/2022 ο οποίος ψηφίστηκε στις 28-3-2022, δηλαδή μόλις τέσσερις μέρες μετά την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων του ρωσικού στρατού!

4. Βλ. ενδεικτικά την «*Απογραφή αποθεμάτων γεωργικών προϊόντων και τροφίμων*» η οποία αναρτήθηκε στο gov.gr στις 18-4-2022, την «*Δήλωση αποθεμάτων στερεών καυσίμων*» με ημερομηνία ανάρτησης στο gov.gr στις 20-10-2022. Σχετική είναι και η παλαιότερη «*Δήλωση αποθεμάτων υγειονομικού υλικού και τροφίμων*» στις 20-4-2021.

5. Βλ. ενδεικτικά Λεωνίδας Στεργίου, *Αυξήθηκαν οι καταθέσεις των νοικοκυριών εν μέσω ακρίβειας (1-5-2022)*, διαθέσιμο στο capital.gr

6. Για περισσότερα βλ. την μπροσούρα Midnight Notes Collective, *Όπλα, Χρήμα και Πετρέλαιο*, Αντισχολείο 2001.

7. Για περισσότερα επ' αυτού βλ. το μεταφρασμένο από εμάς κείμενο του Nick Smricek, *Πλατφόρμες Λιτής Παραγωγής*, στο παρόν τεύχος. Πρβλ. *Ο πληθωρισμός σαν εργαλείο της καπιταλιστικής αντιπίεσης*, Κόκκινες Σελίδες, 6ος τόμος, Δεκέμβρης 2014.

8. Το απόσπασμα παρατίθεται στο Ξενοφών Ζολώτας, *Το ενεργειακό πρόβλημα της Ελλάδος*, Τράπεζα της Ελλάδος-Αρχαίον Μελετών και Ομιλιών, τόμος 28, 1975, σ. 36.

9. Να ευχαριστήσουμε τον σύντροφο Α. που μας υπέδειξε το συγκεκριμένο τεκμήριο στην ομάδα αυτομόρφωσης για τη Μεταπολίτευση α/74.

10. Τα στοιχεία για τη τεχνική σύνθεση της εθνικής κατανάλωσης ενέργειας προέρχονται από την έρευνα «*Ο τομέας της ενέργειας στην Ελλάδα*», ΔιαΝεΟσις Απρίλιος 2022.

Διαδήλωση στόμα-με-στόμα στην Λαμπρινή από το Antifa Community (Δεκ 22'). Για περισσότερα βλ. σελ. 30-31 στο παρόν τεύχος